

Sol over Spanien! Er det det, vi vil?

En bevidsthedslokalitet i det 20. århundrede¹

Af Poul Houe

Rejsens litteraturhistorie er interessant fordi helt eller delvis fiktive rejsebeskrivelser meddeler – eller på talende vis skjuler – en usædvanlig mængde litterære dikotomier. Forfatteren rejser et sted hen i verden, men ankommer til et sted i bevidstheden. Hans skildring af den ydre lokalitet bliver en vej til personlig indsigt, hans undersøgelse af det »andet« en indfaldsport til »ham selv«. Det betyder ikke at det angivelige mål for hans rejse skal ses som en æstetisk omvej til selvforydelse. Medmindre rejsen og selvet er uundværlige for hinanden, bør ingen af dem have krav på vores opmærksomhed. Skal en kunstnerisk rejsebog gøre sig fortjent af sit navn, må den byde på andet end holdbare oplysninger; vi må forlange tvingende eksistentielle motiver bag dens fremstilling.²

Sagens kerne er da at personlige spørgsmål i en rejsebog bliver bevidste i forbindelse med udadvendt søgen. Ja, mens forfatteren drager ud for at finde det ukendte omkring sig, kan hans indre opdagelser gå hen og vise sig mere skelsættende end hans geografiske fund. At overskridelsen af geografiske grænser kan få så dybtgående følger for digterens bevidsthedstilstand, gør forbindelsen mellem hans selvforståelse og interesse for andre(s) steder ekstra vital. Hvad betinger forholdet, og hvordan bliver hans rejsemål og -tidspunkter til koordinater for hans mentale topos?

I det følgende skal vi koncentrere os om en særlig lokalitet og bevidsthedstilstand i det 20. århundrede – og særligt om tre kunstneriske rejser til dette ydre og indre sted: Martin Andersen Nexø's *Soldage* (1903), Tom Kristensens *En Kavalier i Spanien* (1926; 1970) og Klaus Rifbjergs *Til Spanien* (1971). Men hvorfor netop nu diskutere netop disse bøger – om netop dette sted i netop dette århundrede? Bøgerne er valgt fordi de er gode værker af gode forfattere, og fordi de er udkommet med tilstrækkelige mellemrum til at give indtryk af udviklingen i det meste af århundredets litterære rejschistorie. At de alle handler om landet som senere skulle blive det foretrukne rejsemål for nordeuropæiske turister, er heller ikke tilfældigt. Endda kan man sige at diskussionen af deres handling får særlig betydning nu efter at turismen med Columbus, Expo og Olympiaden har givet Spanien »multiple orgasms«. Her hvor støvet er begyndt at

lægge sig og mange frygter at kun klimakteriet og tømmermændene står tilbage, træder de tre rejsebøger markant i karakter. Deres forståelsesramme er klart moderniteten, men mere i de besøgende forfatteres bevidsthed end i det besøgte lands. Således ender de med at vise det spanske som en mere fatal attraktion og moderniteten som en mere farlig eksistensform end geografien giver belæg for.

For en umiddelbar betragtning er den kunstneriske scene klart af ældre dato end masseturismen og mediebegivenhederne. Dermed menes at de tre værker er udspændt mellem et sydligt land og en nordisk sjæl, ikke mellem artificielle billeder af begge. Som det efterhånden vil fremgå, er der tale om værker som foregriber nutidens rejseri og fragmentering, men som samtidig afviser at disse betingelser skulle være gode eller blot selvfølgelige. Det er her man kan mene at de dystre refleksioner som mange spaniere selv har gjort sig efter 1992 sætter bøgerne i relief. Ikke så meget ved at bekræfte de litterære forudsigelser af historiens gang som ved at vise at trodser man dem er man dømt til at følge den i hælene – indtil det er for sent at vende om.

Et tegn på forfatterens splittede bevidsthed – erkendelsen af de moderne vilkår og den historiske protest imod dem – er deres skelnen mellem Spanien og Italien. Som TK siger i sin *Rejse i Italien* (1950), betragtede »vi gamleuropæere« en rejse til dette land som en del af den kulturelle bagage.¹ At besøge Spanien før Italien var i sig selv en dristig omkalfatring af foreskrevne kulturelle prioriteter. Ikke så underligt at TKs spanske rejsebog er en ungdommelig og farverig modernistisk blottelse af uro, melankoli og voldsom fortvivlelse, mens hans italienske fremstilling er et lidt uinspireret harmonisk monument over europæisk klassicisme.

Til forskel fra TK begyndte MAN sin middelhavsrejse i overensstemmelse med traditionens krav. Ja, faktisk indledes hans bog om Spanien med hans afrejse fra Italien. Men hans tanker om dette udgangspunkt mere end antyder at kulturel fortrolighed er ved at blive til besvær. Den italienske virkelighed er så overlejlret med tidligere iagttagelser og fortolkninger at et frisk og spontant indtryk af landet er udelukket. Man kan dårligt spytte for gamle forfædre eller trække vejret uden at kvæles i tradition. Dannelsens negative virkninger begynder at veje tungere end de positive, og i KR's *Til Spanien* er hele den historiske dimension blevet af sekundær betydning. En gruppe italienske optrædende i landet får forfatteren til at undre sig over hvorfor de mon er der. Set med den moderne turists øjne er Spanien og Italien et par middelhavslande som ligner hinanden, så hvorfor have besværet med at rejse fra det ene til det andet?

I 1863 da H. C. Andersen skrev vores første betydelige Spaniensbog, *I Spanien*, forholdt det sig anderledes. Også HCA kom i sin tid fra Italiens kulturelle højdepunkter for at overskride grænsen til Spanien, og da det omsider en del år senere lykkedes for ham at komme over Pyrenæerne, bekræftede hans erfaringer at han var kommet til et relativt uskyldigt sted. »Spain was still, in many ways, a closed country«, som hans engelske oversætter siger.⁴ Men samtidig lægger HCAs reaktioner på den spanske scene grunden til vore egne begreber om det ukendte og lancerer den subjektivistiske kulturforståelse som både MAN, TK og KR sværger til.

I foredraget »Den rejsende – et kapitel om H. C. Andersen og vor tid«⁵ diskuterer jeg mere udførligt hvordan HCA i det 19. århundrede løb ind i geografiske og mentale grænser som blev særligt problematiske i det 20. Det korte af det lange er at nok fandt HCA i ydre forstand sit behov for skønhed og livsharmoni forløst på sin rejse til Spanien, men når det kom til de tilsvarende eksistentielle behov, lod forløsningen vente på sig – til Herrens nåde måtte behage at indfinde sig. Besøget i Spanien tydeliggjorde for HCA at den hele og fulde livsharmoni ikke var af denne verden, og da slet ikke af hans personlige. Foruden sproget, som Torben Brostrøm og Jørn Lund har vist det,⁶ er HCAs rejser hans eneste hjem. Når han tog tilflugt i sproget – og gav det flugt – var det fordi han altid selv var på farten.⁷

Det er denne – sproglige – frigørelse af rejsen fra dens udenværker til en sindstilstand der i stigende grad kan følges op igennem det 20. århundrede. Som den positivt ophæver geografiske grænser, udvisker den negativt andre, som senest KR's bog viser. At den dog ikke er det sidste ord om sagen, fremgår f.eks. af den bog som hans datter, Synne Rifbjerg, udgav i 1992 under titlen *Sol og skygge. Tretten kapitler om Spanien*. Heri besvares det samme dilemma med en ny form for saglighed, som til gengæld udfolder sig uden det subjektive Schwung i stilen som udmærker dele af faderens.

Allerede hendes undertitel rummer større, og tørrere, saglighed end hans »personlig[e] dokumentation af mødet med landet«, og et blik ned over de to forfatteres indholdsfortegnelser giver samme resultat. Det er geografiske, historiske, sociale, politiske og hverdagskulturelle emner der præger hendes, mens hans typisk har kapiteloverskrifter som »Over Pyrenæerne med hovedet opad« og »Tudsen i maven og det brækkede tyrehorn«; lige nok til at vi aner hvor i den ydre verden vi befinder os, men mere end nok til at vi forstår at herefter går den bare derudad på digterens

helt personlige maner. Den mest betegnende forskel på de to bøger er nok tyrefægtningens rolle i dem. Hos KR er den selve ledemotivet og fylder en god del af den samlede kunstneriske fremstilling. Hos SR afhandles den journalistisk kortfattet på små to sider.

Har den ældre(s) tekst sin styrke i det personlige dokument, har den yngre(s) sin i dokumentet slet og ret. Skønt begge for det meste holder tungen lige i munden, kan man kritisk sige at hvor netop maneren er KR's faldgrube, er det tørken som omvendt truer SR's saglighed. Mens KR's vægtning af det saglige mod det personlige skal optage os senere, er SR's personlige tilskud til sin bogs sagsfremstilling nyttig at have for øje som målpunkt for vores fremskrift af rejsebogens moderne historie. Hendes holdning indrammes af solen og skyggen i bogens titel – og knyttes til denne modsætning teksten igennem. Det første kapitel om solkysten er et tilbageblik på egnen som hun først mødte den som barn, det andet om gensynet med den femten år senere. Solen skinner stadig, men kulturelt har de forløbne år kastet lange skygger over området. »Det er Spaniens og især Andalusiens lod at være blevet besat af fremmede folkeslag gennem århundreder. Men hvor romerne og araberne har efterladt imponerende bygningsværker og kultur, har denne seneste invasion bare hærget og bragt en velstand til området, der nu begynder at vakle« (18).

Ordet skygge skal dog bruges med varsomhed om en egn hvor sol er reglen og skygge undtagelsen. Det er typisk de fastboende Torremolinos-danske kværlanter som er »alt for solbrændte og med hæse whisky-røster« (15). For spanierne er livets solside skyggesiden, som man ser på tyrefægterarenaen, hvor de dyre rækker er *sombra* og de billige *sol* (28). Det bedste man kan sige om den turisme der har bragt de nordiske mad-diker ned i solen er de muligheder den samtidig har givet lokalbefolkningen for at søge lidt mere ind i skyggen.

SR fordeler skygge og sol, sympati og antipati ud fra en svaghed for såvel det menneskeligt spanske som det naturligt danske! Det er da fint at Sevilla med det rolige liv og de gamle traditioner får sin ansigtsløftning før Expo, men at byen skulle lade sig forvandle til en moderne hovedstad, »det vil jeg se før jeg tror det ...« (25). Her lever man ikke for at arbejde, men arbejder for at overleve (27), og SR's sympati for folks mange påskud og anledninger til at søge ind i skyggen forplanter sig fra dette udgangspunkt til hendes rejser rundt i de andre provinser. Kapitlet om Madrid foregår om vinteren, hvor det normalt regner, og når det alligevel hedder »Sol over Madrid«, er det vist ikke blot som udtryk for overraskelse over vejrliget, men også som en antydning af kritik af den socialdemo-

kratiske partikongres som samtidig hjemsøger byen og soler sig i magtens privilegier.

Nej, så går SRs sympati snarere til det overskyede og regnfulde Galicien oppe mod nordvest. Spaniens keltiske hjørne, hvor gammelt sprog og gammel livsform stadig holder stand mod narkotikasmugling og centralt bureaukrati. SR møder en lille mand som bliver nostalgisk over sin egne formodede lighed med Danmark, hvis fugtige skove han også mener forskånet for den umenneskelige sol. »Det var ganske opløftende at møde et menneske, der havde sans for regnvejr«, tilføjer forfatteren (129) og indrømmer dermed, som hun siger til sidst, at »nostalgi smitter« (134).

Det er denne smitte som SR fører med sig til andre kroge og afkroge af Spanien og til nye koblinger mellem historiske oplysninger og egne iagttagelser, lidt efter princippet at ude er godt når det minder om hjemme som bedst!⁸ Man kan sige at den let nostalgiske rejsende hermed har afløst den mere »sentimentale«, eller at ældre modernistiske forsøg på en radikal konfrontation med det anderledes er vejet for en mere sobert underbygget indstilling på det fremmede – på baggrund af visse medbragte værdier. Med udsigt til en sådan tempereret blanding af nysgerrighed og viden om den konkrete mangfoldighed i et land som indtil for nylig har været mere myte end virkelighed, er vi nu parate til at aflæse vægtforskydningen i danske Spaniens-beskrivelser fra idealismens til postmodernismens dage.

Med al deres modsigelsesfylde forblev HCAs moderne erfaringer inden for rammen af det 19. århundredes kristne idealisme. Kan det samme siges om MAN, forfatteren af proletariske eventyr og socialrealistiske eposer?⁹ Vi så hvordan han i lighed med sin romantiske navnebroder tog til Italien før han drog til Spanien, men også hvordan han tidligt fik nok af sin første destination. Ja, faktisk opfordrer han senere enhver med interesse i storslået natur til at vrage Italien til fordel for Andalusien. Forslaget tjener to formål. Hvis andalusisk kultur og mentalitet nemlig fremtræder maleriske på italiensk baggrund, udmærker de sig ikke mindre politisk og eksistentielt på nordisk. Og det sidste relief var for MAN det vigtigste.

Læsere af romaner som *Pelle Erobreren* og *Ditte Menneskebarn* vil have bemærket sammenfletningen af to forskellige tråde i MANs livsholdning: en social indignation i retning af proletarisk ideologi og en tidløs søgen efter menneskelighed hinsides politiske grænser. Det er et

umage par; en betegnelse som »revolutionær humanisme« rækker kun dårligt til at registrere den samlede effekt eftersom der er situationer hvor den politiske tendens slår igennem uden humane reservationer, og andre hvor den udtalte menneskelighed ville kompromitteres af politiske hensyn. MANs refleksioner over spanske og andalusiske forhold gør hans skandinaviske dilemma både mere agtværdigt og mere prekært. Dets politiske dimension har en styrke og modenhed som det sydlandske modstykke sørgeligt savner, men dets humane dimension er pauver jævnført med livet i Spanien – og specielt i Andalusien.

Andalusierens karakter beskrives som ufordærvet, men naiv. Hans ånd bærer ikke spor af strid mellem sjæl og legeme, men af ligevægt. Blottet for traditionel europæisk dualisme er han ét med sine omgivelser og har en så urokkelig balance i sit væsen at man vil kunne se selv en dødeligt såret tyrefægter lande graciøst på begge ben efter en tur på tyrens horn. Holdningen indebærer at livet skal leves her og nu og ikke gøres til højtideligholdelse af fortiden eller forberedelse til fremtiden. Ubetinget og total er denne livsforpligtelse og hverken oplyst eller sløret af omhyggeligt lagte planer. Som en naturlig følge af øjeblikksdyrkelsen vrages al målbevidsthed gerne for en chance i lotteriet,¹⁰ og ligesom i går og i morgen ikke indgår i bevidstheden, strejfer denne sjælden andre landes skik og brug. Som et barns er andalusierens livsglæde uden forbindelse med fjernere horisonter men desto nærmere knyttet til de umiddelbare omgivelser. Ja, uden nærkontakt svigter hans forestillingsevne, og han bliver offer for følelsen af tomhed og ligegyldighed.

En særlig følge af denne grundholdning er holdningen til døden.¹¹ For andalusieren er den ikke et trauma som fortrænges, men en uundgåelig hændelse som spontant går i glemsel og højst genkaldes i forbindelse med livet. Lig behandles med iøjnefaldende mangel på respekt, og kirkegårde regnes ikke for meget; når man mindes de døde er det i en form for nutid som antyder at de stadig er i live. Legeme og sjæl, spøg og alvor veksler, og at danse i kirken eller konvertere et kloster til svineavl er den naturligste ting i verden. Da kun livsglæden er hellig, hører også gudsfrygt og gudsbespottelse naturligt sammen, og at grine uden påviselig grund føles ikke abnormt. Logisk nok bliver Ibsen og Bjørnson for spanierne til et par komikere der håner de levende døde i det dystre Norden.

I sig selv er denne kulturelle og mentale habitus svær for en nordbo at fatte. Uden allestedsnærværende sensualitet, støjende og farverig ekstase og eksaltation, er andalusierens liv lige så utænkeligt som en skandinavisk tilværelse berøvet sine dobbelte vinduer og tykke mure. Ikke under-

ligt at det sydlandske sindelag er fremmed for nordisk disciplin og rationalisme. MAN sammenligner andalusieren med en kat: senet, lunefuldt og lydløs – men hurtig. En soldyrker som er doven, men går med nerverne uden på pelsen og en munter hang til grusomhed.¹² Uafhængighed grænsende til arrogance er en del af holdningen, selv når den udspiller sig mellem de to køn.

Allerede her afslører karakteristikken en blanding af skepsis og beundring fra MANs side, og denne dobbelthed skal vise sig yderligere kompliceret. Som et træk ved deres øjeblikksdyrkelse synes andalusierne at savne udholdenhed. Forkælet af det gode vejr har de sværere end nordboere ved at tage klimatisk modgang. De mangler erfaring i rationelt at vende den slags vanskeligheder til deres fordel – mest fordi de abstrakte manøvrer som kræves hertil ikke tiltaler dem. Andalusierne er epikuræere og ligeglade med alt andet end deres egen tilværelse; når det kommer til en forandring af omstændighederne, er de hverken fleksible eller modvillige, men simpelt hen sårbare.

Hvad angår den negative side af denne holdning, er MAN tilbøjelig til at betragte de moderne andalusiere som efterkommere af de gamle maurere. Lidt i stil med den nuværende befolkning i Marokko. Han genkender elementer af aldrende maurisk kultur såsom ligestyldighed og sløvhed (mens den andalusiske livsappetit åbenbart er af anden afstamning), men han bemærker også at mens arbejde i almindelighed er noget andalusierne ser ned på, er de på ivrigt udkig efter underholdning og distraktion. Deres sløvhed og rastløshed spiller sammen, hvad der fra MANs danske synspunkt ikke er ubetinget negativt. Utvivlsomt er deres svajen mellem håb og fortvivlelse udtryk for politisk umodenhed – ligesom deres hang til følelsesmæssige revolutioner på bekostning af hårdt arbejde for kompromis og konsensus; langsomme demokratiske reformer hen imod en bedre materiel standard vies ringe opmærksomhed i det sydlige Spanien. Men omvendt tenderer den danske fiksering ved mellemvejen eller det gennemsnitlige mod at forveksle sand sindrighed med den falske illusion af social perfektion.

At andalusierne ofte virker mere uafhængige end de kan leve op til, betyder ikke at de er uskikkede til at arbejde, blot at deres uafhængighed forbyder dem at tjene andre. Mens de ikke magter at følge en forudgiven plan, nyder de at dyrke deres egen jord – uanset med hvilket udbytte – fordi de her føler deres uafhængighed meningsfuld og et bevis på social styrke. Efter nordisk målestok er deres gennemsnitslevealder beskednen. Måltiderne er simple med vand og brød som de helligste ingredienser, og

klasseforskellene har flere økonomiske end sociale og personlige omkostninger. Som tegn på at spørgsmål om status er uden betydning finder man tiggere i massevis, men få uden værdighed; hellere end kvantumsrabatter for de rige hyder man på positiv særbehandling af de fattige; skulle en nødlidende kvinde falde omkuld inden for kongens synsvidde, vil selv han tilbyde sin hjælpende hånd.

Set i sammenhæng med nordeuropæisk industrikultur, som gradvis er ved at underlægge sig Syden, syner disse egenskaber ikke af meget. Efterhånden som den nordiske tåge slører solbæltet og maskinslaverne udmanøvrerer epikuræerne, får andalusierne rygte som forhindringer på fremskridtets vej. Om de profiterer på langt sigt eller bliver snydt i handel, tager de ikke så nøje. Pengeindkomster lokker dem ikke, så lidt som formelle aftaler og bindende forpligtelser. Men hvis det af den grund går ned ad bakke for industrien i Andalusien, ser det – ret beset – så meget lysere ud for menneskeligheden. Andalusiere har høj dødelighed, høje fødselsrater og ingen selvmord; ikke før de begynder at leve længere, få færre børn og tage sig af dage mere regelmæssigt, kan de regne med at blive betragtet som socialt stuerene. Så grotesk må den strømliniede tilværelse i Nordeuropa forekomme i lyset af kulturen i Andalusien. Og kan den politiske praksis i det sydlige Spanien virke aldrig så ukorrekt og urimeligt impulsiv, giver dens svagheder dog albuenum for store menneskelige værdier.

De revolutionære kvindelige tobaksarbejdere i Sevilla er indbegrebet af en respektløs styrke i dette repressive samfund. Og dog er selv de med al deres ukuelighed uden tilstrækkelig kraft til at ændre tingene til det bedre. Trods alle deres dristige armsving, går deres energi bogstaveligt op i røg – alt imens deres nyfødte rækker løs i deres vugger og inhalerer nikotinen fra det umulige miljø. En skønne dag vil de små fortsætte hvor deres mødre slap og levere en ny generations bevis på menneskets evne til at overleve under selv de værste forhold. »The survival of the fittest«, som det så smukt hedder!

Deres mænd er sig revolutionen mere bevidst; omvendt har de også lettere ved at nøje sig med at drømme om den. Disse kropotkinske anarkister udgør Andalusiens muld, men forklarer også hvorfor provinsens jorder er så lette! Trælbundne af de utidssvarende strukturer savner de perspektiv på deres egne ledes feudale manerer og besnærende retorik. Så snart jorden begynder at brænde under dem tager disse typer gerne parti for regeringen og opsiges masserne huldskab og troskab. På det tidspunkt er det jævne folk klar til at blive knust af autoriteterne. Efter

nederlaget vil nogle få overlevende begynde at drømme om en ny revolution, lige så slet organiseret som den foregående. Nød lærer ikke nøgen andalusier at spinde.

Men trods al naiviteten og de latterlige gebærder, er dette mod og dets sandsynlige efterspil ingen vits (som det ville være i lille Danmark hvor rent verbale udfald er nok til at provokere autoriteterne – omend til lige så verbale tilbagevisninger). Igen viser menneskeligheden i det andalusiske samfund sig hævet over diskussion. En anarkist som gør alt for at vise sig forekommende over for MAN og hans hustru, vil sandsynligvis blive den første til at falde for gendarmernes kugler – inden de forrige tider brutalt ruller frem over hans lig. For sine gæster vil han ikke desto mindre stå – og falde – som et uforglemmeligt minde om uselvisk væsen.

Selv om MANs beretning ikke er uden stereotyper, er dens formål ikke at fremhæve forfatteren på bekostning af hans emne. Tværtimod kan den ses som en udfordring til hans egen kulturelle og sociale fortræffelighed. Omvendt er de kritiske pointer han anfører på andalusiernes vegne forsvarlige for så vidt som han ikke bruger dem som påskud til at snigløbe sin egen kultur. Han indser hvilket besværligt rodsammen af værdier han medfører fra sit udgangspunkt og opdager hvilket anderledes besværligt rodsammen der møder ham hvor han kommer frem. Ved at forbinde konflikterne derude med dem derhjemme, kan han ytre sine bekymringer for begge i lyset af en relativistisk menneskelighed. Hvad hans eget samfund betaler for sociale fremskridt er omtrent hvad andalusierne betaler for manglen derpå. Mens man hjemme er ved at sætte sin humane værdighed over styr, er man ude kørt fast i sin. Således holder to virkelighedsnære bevidsthedsdannelser hinanden i skak og komplicerer dialektisk både forfatterens samlede holdning og hinanden indbyrdes.

For en overfladisk betragtning er denne humanistiske totalbevidsthed ganske ulig TKs billede af Spanien. Skønt også TK ved adskillige lejligheder er tiltrukket af almindelige mennesker (13, 42), er han det klart af »ualmindelige« grunde. Han forestiller sig bunden af et hav af mennesker som et sted hvor han midlertidigt kan skjule sin egen angst eller blot genkende sig selv i plastisk form før han støder på grund (99). Enhver distraktion af den individuelle natur, såsom artistiske eller seksuelle mindelser om dens skrøbelige identitet, betragtes som uønskede tilnærmelser (100). Som i MANs tilfælde har Spanien beriget TKs perspektiv, dog ik-

ke så meget hans kollektive bevidsthed som hans personlige og kunstneriske horisont. Åbningsdigtet i hans bog indeholder (9) følgende strofe:

Ak, men Spanien har den gåde,
at det vider sjælen ud:
Ørkengalskab, storhedsvanvid,
fanatisme, tro på Gud.
Og jeg følte sjælen vokse,
kendte hverken dit og mit.
Alt var ét og alt det samme,
da jeg ankom til Madrid.

Digtet artikulerer kort den mentale geografi i hele *En kavaler i Spanien*. Som individualpsykologisk modstykke til MANs sociale realisme, er det et tveægget sværd. Det udvider forfatterens horisont ved at føre ham så langt ud at han risikerer at drukne i forskelsløshed. Det yderligt-gående subjekt lader sig nemlig ikke skelne fra den omgivende verden men mister heri den identitet det oprindelig efterstræbte. Dets udsigt til storhed fører til storheds-vanvid.¹³

Det siger noget om alvoren i dette personlighedsproblem at digtet ikke indgik i rejsebjergens 1. udgave men først i dens 3. udgave, som kom i 1945 (med genoptryk i 1970). Så lang tid tog det digteren at fuldende svaret på sin ungdoms artistiske krise. Splittet mellem fristelsen til at stille sin lyriske åre i den professionelle objektivitets tjeneste – måske forsvinde i massen, som sagt før, måske blive munk, som sagt senere (173, 178) – og risikoen for at forblive subjektiv til den bitre ende, valgte TK dristigt det sidste, som han så afgørende demonstrerede det i *Hærværk* fra 1930.

I stedet for at skabe uforstyrrelig afstand til virkeligheden, lærer digteren at værdsætte muligheden for at få dens angst og rædsler ind under huden, hvor de kan forandre ham (178). Skønt denne erkendelse indtraf i Spanien, er det ikke før han skriver sin spanske rejsebog at han fremstiller den som en gyldig grund til at forlade landet, som det fremgår af bogens sidste kapitel. I 3. udgavens poetiske præambel, som passende bærer titlen »Spanske minder«, ønsker digteren yderligere at genkalde hvad han engang ønskede at undslippe. Erfaringen var skræmmende, men desto mere gribende.

Hvad det betyder er at virkeligheden underordnes den artistiske respons den fremkalder. Repræsentation viger for ekspression. Ja, virkelig-

heden kan brænde ned til grunden uden at desillusionen lægger en dæmper på den kunstneriske effekt (14); snarere står man med en sorg i sindet som kun et spændingsfyldt udtryk kan aflade. Især en virkelighed som har glimret ved sit fravær (som verdenskrigen) river sjælen itu (17). I Spanien findes denne uhåndgribelige melankoli strakt til bristepunktet (21 f), hvor den til gengæld når bevidstheden som en selvopfyldende profeti. Og når først den således udtømte virkelighed har bragt iagttageren til fortvivelse, er gensynet med den dømt til at forværre hans knibe. Hvad han nu ser er ikke liv, men rene gebærder (24) – og en irrealitet som glider mellem ham selv og tingene (25). Da når han det lavpunkt som bliver vendepunktet for hans nervøse forestillingsevne og hvorfra han kan begynde at afstedkomme sin egen virkelighed, fuld af »farver og bevægelse, hårdt, lynsnart, fjernt« (27). Når den virkelige virkelighed bevisligt er tom, kan han endelig opleve befrielsen ved artistisk skabelse (28).

Ved at fylde tomheden i sit liv med artistisk virkelighed mener digteren at have hindret denne tomhed i fremover at forstyrre hans følelser, og ved at udtrykke sig voldsomt udtømmer han de følelser som ellers ville udlette hans jeg (26 f, 31). Han skulle således være helgarderet. Men at anholde kaos i orden og form og dog ville bevare inspirationen fra kaos selv (32, 104) er både et tvetydigt og risikabelt foretagende. Sønderlemmede detaljer fejres som om de faldt i digterens smag (52), og uendelighed udstråler fra ham selv (60). Fra at være et offer for uvirkelige gebærder, lærer han at bruge den slags kneb til at holde virkeligheden på arms længde med billeder og sprog (34-35). Sjældent er den artistiske transformation af virkeligheden mere effektiv end når den anspores af æstetisk idiosynkasi eller lodret afsky (45). Drastiske begivenheder konfronteres æstetisk med den bagtanke at lamme følelserne.

Men selv det gør ikke dehumaniseringen fuldstændig; digterens melankolske tilbøjeligheder brydes fortsat med hans æstetiske fascination, og det er oplagt at hans menneskelige trang til at leve er bevidst trængt op i en krog af frygt for at et så tyndhudet liv ellers vil gå til grunde (39-41). Præcist som strofen fra »Spanske minder« viste, føler jeget sig strakt til så ukendte yderligheder af grusomhed og fromhed, blodtørst og ånd, at kun artistiske udbrud kan redde dets liv. Og sådan overlever han da. Hans modernistiske forkastelse af personligheden er ufuldstændig eftersom han fremdeles finder det befriende at genkende en række former for liv på den spanske scene. Ganske som hans indre svaghed, svimmelhed og akrofobi viser sig uudslettelig (70,72). Vi ser ham dødsens angst krav-

le omkring på alle fire for at komme rundt om et bjerg, ja han er så fanget i sin tvivlsomme hang til selvbeskuelse (75) at han som modgift indrømmer sympati for selveste Goethe og for øvelser i tidlig alderdom og klassisk afklarethed (77).

Det kan alt sammen godt ligne knæfald for de hjemlige svagheder digteren rejste bort fra for at rejse sig imod; men det er det ikke. Snarere er det en konfirmation af hans splittede tilbøjeligheder. Melankolien, som stadig er med ham, er midlertidigt stedt til hvile (77), men snart må han fortsætte afprøvningen af sine grænser og teste hvor nær han tør komme udslettelsen – eller hvor tæt han fortsat klynger sig til livet (82). Den objektive virkelighed og den subjektive selvopretholdelse forbliver uforligelige opgaver (85). Selv når jeget går i ét med omgivelserne – eller tillader dem at gå i ét med sig – forsøger digteren at hæve sig over sin dobbelte forpligtelse ved at fremstille den som en absurd komedie der ikke virkelig anfægter virkeligheden. Han er præcist så ligeglad med denne »som enhver burde være her i indifferentismens klostergård« (89) og prøver som en sidste forsvarshandling at inddrage selv desillusionen i morskaben (90).

På dette sted, hvor fortælleren har håbløshed, meningsløshed, intethed og spleen hængende over hovedet (105-09), og som om det ikke var nok: en gal kvinde fra San Antonio (112 ff), mindes han Danmark som sine følelsers hvile- og samlingspunkt. Skulle her igen være lise for splittelsens plage? Ja, om de spanske kvinder er syndige eller fromme, så skræmmer de ham i hvert fald mere end de tiltrækker ham (128) – og vækker hans længsel efter hans hjemlands damer med de åbne sind og den almindelige balance og frihed i væsen og holdning. Som en kur mod blandede følelser dur nostalgien dog ikke. Hjemve er en umættelig følelse i sig selv, og fortællerens observationer langs dette spor er allerede ved at opløses i et utal analytiske partikler uden samlet formål.

Som vi tidligere så digterens subjektive behov nægte at gå restløst op i skabelsens objektiveringer, ser vi nu den samme trodsige subjektivitet af sig selv forfalde til objektiveringer af betydeligt lavere orden. Hvordan man end vender det er situationen paradoks, og man spørger sig om intet tegn viser ud af paradokset eller om ingen metafor kan samle dets bestanddele i et mønster. Når spørgsmålet dog savner mening, er det fordi sproget der skulle medføre løsningen selv er en del af problemet. Nok kan det tøjle både angsten og smerten som kom af at se tomheden i øjnene – men kun ved at minde om samme tomhed. Sproget udtrykker netop splittelsen som det tilkaldes for at hele. Og jo stærkere udtrykket, desto

smerteligere dette vidnesbyrd. I digtet »Boabdil« hedder det bl.a. om maurekongen før han dræber sig selv:

Med spaltet sind som spaltet skær i øjet
 sad Boabdil og stirred i sit skød
 (...)
 Jeg ser nok pragten med de blanke rande
 slå snørkler i forgyldt forgæveshed.
 Men vid, at pragt er en fortvivlet krampe.
 En drage vælter i det tomme rum
 og vrider sig i modstandsløse kampe
 og pisker tomhed op til farvet skum.
 (...)
 men pragt er angst, og angsten er fuldragt.
 Ak, hvad er stærkere? I kan ej hylle
 min rædsel for det tomme ind i pragt.

Hvad Spanien da tilbyder TKs medbragte splittelse mellem dødsangst og livsappetit, mellem mørke og lys og mellem subjektive lidenskaber og objektive mål, er en forstærkelse af modsætningerne (144), både af den side der vedrører tomheden og af den der drejer sig om det erotiske begær. Nogen løsning på kunstnerens dilemma stilles ikke i udsigt, men nok en klarere indsigt i dets natur. Med den konklusion kan han lige så godt rejse hjem. Hans ønske om ro er blevet større end nogensinde, men det samme er hans bevidsthed om den uro og det kaos der venter ham hvorhen han går (152). Et besøg på Goya-museet gør ham klart at hans pyrenæiske sygdom er kulmineret – den kavaleri-mæssige spanske attitude er gået ham i blodet og skuespilleren med fagter og gebærder er trådt i stedet for mennesket og digteren (124, 154). Her er da løsningen på hans evige problem – at spille værdig i meningsløsheden, at acceptere det uacceptable med fatalisme. Her er koden til at overleve uden formål, uden grænser, uden særpræg (170) – og enden på Europa og dets intellektualitet, dualisme, erindring (15-16, 172). Alt som kunstneren forgæves søgte har han hermed fundet. Og det blot ved at opgive kunsten. I sandhed en djævelsk fristelse.

TK har i Spanien nået en grænse som han ikke kan overse med livet som kunstner i behold. En grænse bag hvilken verdensordenen er sat varigt ud af kraft og som han hverken har udtrykskraft eller udholdenhed til at forcere. Med lyden af sine pragtfuldt skingre modernistiske klange –

udsat for spansk forstærker – i øret, flygter han hjem til sikkerheden, skønt det var den han ønskede at undslippe da han rejste hjemmefra. Det sted han opsøgte viste sig at være en bevidsthedstilstand han dårligt turde drømme om, endsiges slå sig ned i. Hvad han fandt var et sted hvor han kun kunne blive væk. Således splittet mellem Danmark og Spanien tager TK varigt ophold i Aporia.¹¹

Bevægelsen fra HCAs kristne idealisme over MANs sociale realisme til TKs artistiske individualisme afspejler umiddelbart modernitetens voksende indflydelse på åndslivet. Men virkningen går endnu dybere. Hos HCA efterlod mødet med Spanien idealismen mere tvetydig end det 19. århundredes kultur var indrettet på. Uden at blive direkte underkendt, blev forestillingen om en højere orden end tingenes egen så anfægtet at der måtte insisteres på den. Hvad MAN bragte med sig i form af »human interest« i almindelige mennesker og deres sociale og politiske orden, blev i Spanien udsat for en verden med mindre orden og større menneskelighed end forventet. Uden nødvendigvis at omformulere sit sociale og politiske program, vender forfatteren hjem med en fordybet sans for mennesker i knibe under den moderne samfundsudvikling. Endelig løber moderne individualisme – i den faustisk-quixoteske betydning af ordet – hos TK ind i det dilemma at mens den lover hidtil uhørt frihed og indsigt, underminerer den selve den menneskelige værdi i disse udsigter. At ty til sprog og kunst i et dobbelt forsøg på at begribe og sikre individets søgen efter sig selv medfører blot afhængighed af forhold som er fremmede for det enkelte menneskes tarv.

Bag hele forløbet spøger repræsentationens krise. Mens en omplacement af et menneske i geografisk og kulturel forstand kan kaste lys over dets mest dunkle bevidsthedstilstande, så medfører manøvreren samtidig et tilbageslag for individets oprindelige krav på at repræsentere sig selv og sin gruppe. Det er denne vansiring der synes at udarte som tiden nærmer sig vores egen. Når det er sagt skal dog tilføjes at de helt radikale konsekvenser hidtil er udeblevet. Mens HCAs idealisme måske nok er mere intakt efter hans *I Spanien* end TKs individualisme er det efter hans kavalermæssige optræden i *En kavalier i Spanien*, vender begge forfattere bevisligt hjem. En bemærkelsesværdig tilbageholdenhed kan observeres over en bank, ja et ganske umådeligt mådehold, for at bruge Torben Brostrøms klassiske bemærkning om de mange som tiltrækkes af moderniteten men dog ikke vover springet ud i modernismen.

Pointen kan bedst illustreres med vore forfatteres skildring af Spani-

ens kontroversielle »nationalsport«: tyrefægtningen. HCA beskriver den kort og realistisk, og det er pointen hos ham. Umiddelbart kan det kun virke som en indrømmelse til modernismen når en idealist lidenskabsløst viser hvordan en tyr roder rundt i en skrigende hests indvolde. Men når digteren afstår fra at dvæle følelsesmæssigt over sagen, ja fra at blinke, kan grunden naturligvis også være at han for enhver pris vil undgå en konfrontation mellem sin idealistiske forståelsesramme og sin mindre ideelle erfaring. Det er nok denne uudtalte ængstelse på idealernes vegne der bedst kendetegner HCAs forhold til det moderne. Hos MAN er skildringens realisme i sig selv mindre overraskende end fraværet af en socio-politisk kommentar. Og hvor tyrefægtningen hos TK som ventet antænder et ekspressionistisk fyrværkeri, er det bemærkelsesværdige her de mange tegn på ubehag som denne uhæmmede æsteticisme og kynisme efterlader. Forfatteren hævder at være klar til mange flere besøg i arenaen, men er tydeligvis stor i munden fordi han prøver at dulme sine bange anelser og dybe melankoli.¹⁵

I KR's bog *Til Spanien* er tyrefægtningen skelettet i hele kompositionen. Forfatteren og hans rejseledsagere har bestemt sig til at følge en af de bedre spanske matadorer på hans tur rundt i landet. Hvad de venter sig at få at se, regner de med at få set *en route* og gennem bilens ruder. I stedet viser matadoren sig at være en skuffelse, og det som var planlagt som rejsens rute ender som en stippet linie med huller og afbrydelser, aflysninger og fiaskoer. Selve kortet over turen giver rigeligt belæg for effekten af irregularitet, ineffektivitet, *illusions perdues*. Men de forskellige tegn på kaotisk modernitet, som de foregående skribenter ville have betragtet med blandede følelser, giver KR og hans kumpaner sig villigt i vold som de ruller med bølgerne og som uforudsigelige biomstændigheder overtræffer de før så skuffede forventninger. Skønt gruppen ikke altid bifalder at denne eller hin begivenhed ender så uberegneligt som den gør, gør man sig generelt ingen beklagelser over at befinde sig i limbo. Moderniteten er endelig blevet til modernisme, omend stadig med nogle karakteristiske danske modifikationer. På et vist tidspunkt beskriver KR selv sine erfaringer som »modernistiske« og muligvis som frugter af hans fortid som »amagerkaner«. I hvert fald er de forbundet med hans syn på »brakvand, vandet, som både er fersk og salt og rummer dyr, der både er havdyr og sødyr, grinende gedder og vinkende krabber, noget fundamentalt drømmeagtigt. Området har med overgang at gøre, og det rummer surreelle impulser« (142). Den tvetydige tilstand indgiver let svømmeren en falsk trykhedsfølelse fordi han i realiteten er nær-

mere på lurende farer i mudderet end han tror. Når digteren derfor tilføjer at »jeg løfter altid benene *højt*, når jeg bader på lavt vand«, må det være for at markere at man godt kan leve med faren – uden at sky den.

Det er den samme erfaring han gør sig når han entrer Spanien via Frankrig: en fristelse til at blive hvor han er og dog et behov for at gå det ukendtes udfordring i møde (26). At passere grænsemyndighederne vækker angst, men at undgå deres opmærksomhed skuffelse (27). Sådan yngler flertydighederne. Gruppens fotograf er f.eks. varm på det arbejdende folk, men føler at hans kameralinse krænker dets værdighed (39). Og et sted hvor fortællerens opmærksomhed er helt og udelt absorberet – og hvor KR bruger snublende vokabular og syntaks til at udløse en serie verbale snapshots af en kvindes fald for øjnene af ham (70) – går den blot sin opløsning i møde på *anden* måde. Som bagsædepassager fordyber forfatteren sig hellere i minutløse anatomiske og psykologiske observationer end han bruger tiden på at kigge ud af vinduet (72).¹⁶ Og som han kigger på en tyrefægtning bliver han mindre imponeret af det perfekte drama end lykkelig over at se en kujon af en tyr overleve kampen og således spejle hans egen mangel på heroisme (76-77).

Hvad mere er, hans blandede følelser kommer efter kampen i kontakt med miljøet i en snusket bar hvor det kulturelle rodsammen udfolder sine egne tvetydigheder. Dette er et land hvor offentlige tilkendegivelser, i 1970, kræver stor forsigtighed og hvor der ikke er nogen nem udvej af sorg og fortvivlelse (82-83). Tvetydigheden kan være lammende, som når den evindelige blanding af lokkende dollarkonsum og autoritær skrækpropaganda distraherer opmærksomheden fra den sociale og politiske uretfærdighed (86-87). Den skandinaviske besøgende begynder at føle sig helt ubehageligt privilegeret – og hjælpeløst påtrængende (101).

Jordbunden er beredt for en modernistisk identitetskrise. Som så mange rejsende før ham, har KR forlagt sit pas, og hans beskrivelse af hvordan han føler sin personlighed krympe i øjnene på sine medpassagerer er alle pengene værd og fortjente at citeres udførligt, som f.eks. Torben Brostrøm gør det i sin nye bog om digteren.¹⁷ Her hvor analysen skal have forrang, må citatlængden begrænses tilsvarende: »Enhver vil have sin mening om min identitet, og da alle har en forskellig mening, vil min identitet være forsvundet eller så sammensat, at den bliver uoverskuelig og umenneskelig. Jeg var i sandhed fortabt uden mit pas« (149 f). Følelserne minder om TKs, som dog stadig havde sit formelle identitetsbevis ved hånden, og de bliver bare værre i den større sammenhæng: »Så var der kun de lange veje tilbage, Spaniens melankolske, afbrændte efterår,

den tørre vind mellem oliventræerne, grøfternes hede, blomsternes ustandselige knitren, æslernes foragt og vagabondernes grusomhed. Jeg var værre end en sigøjner, min skæbne var den ansigtsløse parias, jeg kunne gå til grund, uden at nogen bekymrede sig i den anledning, og når jeg en dag kom i vejen for en civilgardist, ville han ikke ofre sin skosnude på mig, men nøjes med at tvære mig endegyldigt ud under sin støvlehæl« (150).

Mens den udmarvende vision, som så mange andre (167), uden tvivl kommer fra hjertet, er det et ganske godt tegn at den samtidig hælder mod det groteske. Det antyder nemlig en slags katarsis, som måske er hvad den almindelige spanier også føler når han under og efter en tyrefægtning giver efter for mere dybtføjte stemninger og mere spontan generøsitet end perfektionister fra Nordeuropa er vant til. I stedet for at kropsforsive sin indre krøbling, anerkender spanieren at han findes, griner af ham og lever videre med ham uden skamfølelse. Det var disse uregerlige menneskelige vilkår som tiltrak TK så meget at han til sidst måtte lægge dem bag sig for at beskytte sin egen identitet. KR konfronterer dem mere dristigt og giver den spanske måde at leve med dem på lov til at inspirere både sin personlige og kunstneriske adfærd (181).

Ikke desto mindre kommer en identifikation med den anden kultur heller ikke her på tale. »Det var et umuligt land dernede, umuligt at slippe og umuligt at komme udenom. Det fortjente min velsignelse og fik den. Men hvad var jeg – hvad var vi – mod det? Det var os der velsignedes« (200 f). Gensidighed er inden for rækkevidde, men kun så længe som drømmen varer. »Det var nødvendigt at vågne. Som altid. Nogen ventede på os, noget« (201). Fremmedheden vinder frem og lukker sig bag de rejsende. Snart må historien afsluttes, for målet er fuldt og resten er tavshed. En meget sigende tavshed: »Der var ikke mere at sige, jeg kunne ikke modtage mere hverken af venlighed eller det modsatte. Et slagsmål i kærlighed og had var slut, det var femtende omgang.¹⁸ – Intet bliver naturligvis forbi. Optakten til historien rummede flere muligheder, men ikke uendelige. Til gengæld er slutningerne ubegrænsede. De arrangeres ikke her, men i fremtiden og måske af andre« (205).

Den åbne slutning fører os omtrent så vidt som dansk højmodernisme nogensinde ville føre: Fra et overskueligt virkelighedsbegreb gennem skriftens reelle labyrint af dobbelttydigheder og ud i et helt uoverskueligt mulighedsfelt. Konfrontationen med moderniteten er veloverstået, og ikke engang som vi nærmer os labyrintens udgang gør forfatteren forsøg på

at lægge den bag sig af forsigtighedshensyn. Tværtimod prøver han at holde erkendelsen »varm« til senere, evt. til andres, brug – mens han fortsætter sit eget liv. Han synes at være kommet til rette med det moderne uden at have ofret hverken sig selv eller den virkelighed der udfordrede ham.¹⁹ Har vi omsider at gøre med en digter som har fået det anderledes under huden og dog beholdt skindet på næsen. Som ikke blot er repræsentativ, men dobbelt repræsentativ? Ja, som kan blæse med mel i munden? Spørgsmålet er om en sådan rejsende, om ikke flydende, identitet kan sammenføje hvad europæisk kultur så grundigt har skilt – og forme en totaloplevelse der ikke sætter erkendelsen af den splittelse som oplevelsen bygger på over styr. Er det ligefrem muligt at *trives* i Aporia?

Det mest aktuelle svar på spørgsmålet har vi allerede fundet hos Synne Rifbjerg, og det gik ud på at spørgsmålet ikke længere er aktuelt! Hendes Spanien risikerer ikke at blive en mere fritstående sindstilstand end man kan møde den hos så mangan dygtig ung journalist med svaghed for regnvejr som minder om Danmark. Resten er ikke tavshed, men sober og saglig information om det andet land på kortet. Det er det eftermodernistiske svar.

Mod det svar kan man stille et væsentligt ældre, som skyldes Jens Baggesen. Når det gælder pas har Aage Henriksen engang sagt at Baggesen havde pas til hele verden, blot ikke til sit eget hjerte. Vel sagtens derfor afsatte hans enkle ydre rejser så labyrintiske og sentimentale skildringer. For lige meget hvor Baggesen drog hen i verden, fandt han aldrig et sted hvor han gerne ville blive og hvor hans erfaringer kunne samles (eller dannes!) omkring et midtpunkt – og hans personlige, poetiske og politiske indsigter blive dele af en hel personlighed. I 70ernes danske fagjargon kunne man kalde hans bevidsthed en »forform« for modernismens, mens det i dag ville være mere på noderne at sige at han har »foregrounded« den modernistiske modus.

Endelig har vi i Salman Rushdie, den kontroversielle ophavsmand til de sataniske vers, en digter som først fik den europæiske modernismes dilemma at smage da det var blevet hverdagskost i Europa men uheldigvis ikke blandt islamiske fundamentalister, som da også fatalt rev op i det igen. Måske kan man sige at hvis formlen for at leve som rejsende – med kulturel pluralisme, mangfoldighed og rodløshed – ikke lå lige for da en europæer som Baggesen i det 18. århundrede havde brug for den, er den til gengæld blevet så selvindlysende i dagens (post-)moderne verden at det er fristende at tillægge den universel og omkostningsfri gyldighed. Som Rushdie har sagt: »We are increasingly becoming a world of mi-

grants, made up of bits and fragments from here, there. We are here. And we have never really left anywhere we have been«. ²⁰

Det er den erfaring HCA, MAN, TK og KR i stigende grad har nærmet sig – skønt aldrig med så drastiske konsekvenser som Rushdie. Af ham kan man lære at overskridelsen af kulturelle grænser kan være endnu farligere end vore hjemlige »modernister« kunne ane. Ikke blot kan disse grænser byde på forhindringer som er problematiske for kunstneren i europæisk forstand – de kan koste ham livet. Hvor betryggende da at vide at man for prisen af en flyvebillet kan tage på ture som Synne Rifbjergs i stedet.

Og sådan ligger vist landet og bevidsthedslokaliteten for de digtere vi her har fulgt til Spanien. Skønt hverken Jens Baggesen eller Salman Rushdie har med landet at skaffe, kan de sammen med Synne Rifbjerg sagtens bruges til at trække HCAs, MANs, TKs og KRers erfaringshorisont på plads. Taget under ét udgår deres tradition fra denne danske Jens og bugseres så igennem vort århundrede op gennem Middelgrunden – noget nærmere Synnes Skylla end Salmans Karybdis.

Ja, gad vidst om ikke de fire store bind *Dansk Identitetshistorie*, som er blevet søsat inden for det sidste par år, har fulgt den samme sejlrende. Alene deres monumentale titel antyder at en dansk identitet faktisk har eksisteret, i det mindste siden Jens Baggesens tid; og trods bindenes grænseoverskridende tværfaglighed tør man godt påstå at dekonstruktive og andre identitetskritiske teorier ikke har været konsulteret før kursen blev lagt. Så ville man nemlig have sat spørgsmålstegn ved – eller efter? – titlen og dermed have markeret at der mere sandsynligt har eksisteret et ord, et begreb, en konstruktion, en ideologi. Et spørgsmål snarere end et svar – Hvem er jeg? Hvem er vi? – og et tvivlsomt spørgsmål tillige. I hvert fald synes en lære af de spanske rejsebøger at være at historien om vor søgen efter noget vi kan kalde identitet er det bedste vi kan håbe på at skrive. For de bevidsthedsformer vi ønsker at lokalisere er vel ikke blot de solbeskinnede myter eller rene luftspejlinger af vores splittede forestillingsevne?

Noter

1. Artiklen er en fordansket og stærkt revideret version af et foredrag holdt under titlen »A Place of Mind« på Washington State University i Pullman, WA, 24/2, 1992.

2. Et indirekte vidnesbyrd om at det forholder sig sådan leverer den engelske oversættelse af H.C. Andersens *I Spanien* (ved Grace Thornton [London 1975]). Ved at udelade alle specielt poetiske udtryk, incl. alle digtene i Andersens original, gør oversættelsen pinligt klart hvilken pris man betaler for at betragte en kunstnerisk rejsebeskrivelse som blot et geografisk arbejde. – En tilsvarende beklagelig reduktion af en moderne kunstners rejsebog har man i den amerikanske (og engelske) version af Thorkild Hansens *Jens Munk* (1965). Diskrepansen mellem denne bog og *The Way to Hudson Bay. The Life and Times of Jens Munk* (New York 1970) har jeg kommenteret i artiklen »Documentarism and Moralism: A Case of Self-Conceited Humanism« i: Nancy Kobrin (udg.), *The Paradigm Exchange II* (Minneapolis 1987), 66-73. – Lars Handestens diskussion af forholdet mellem den litterære rejses indre og ydre forhold (i hans *Litterære rejser – poetik og erkendelse i danske digteres rejsebøger* [1992], 7 og 124), er beslægtet med min. Blot forekommer det mig at Handesten af og til forplumrer sine egne distinktioner (cf. min anm. af hans bog i nærværende årg. af *Danske Studier*).
3. Cf. Jørgen Breitensteins omtale af denne rejsebog i hans *TKs udvikling* (1978), 199.
4. Selv KR husker sin ungdoms Spanien som et fjernt land, »ikke tilhørende vores sfære, det var næsten lige så langt væk som det Kina, vi også havde læst om ind imellem og set billeder fra« (op.cit., 196).
5. I konferencebindet *H.C. Andersen og verden* (Odense 1993).
6. Cf. Jørn Lunds kronik i *Berlingske Tidende* 24/3, 1991. Se også Torben Brostrøm og Jørn Lunds bog *Flugten i sproget. H.C. Andersens udtryk* (1991).
7. Lars Handestens beskrivelse af HCAs Spaniensbog som mere journalistisk end digterisk overser denne eksistentielle årsag til at »den digteriske inspiration vil ikke rigtig indfinde sig« (op.cit., 45).
8. Lidt den samme indstilling konstaterer Lars Handesten hos kvindelige forfattere som Cecil Bødker og Dea Trier Mørch (op.cit., 165).
9. Lars Handesten siger at »som HCA bemærker, så rejser alting i hele universet; men mens der for HCA stadig var et fast guddommeligt holdpunkt, nemlig den ubevægelige bevæger, så er dette væk for Johannes V. Jensen« (op.cit., 82). Spørgsmålet er om det også er væk for MAN.
10. Synne Ribbjerg har i sin bog et helt kapitel om lotteriet i Spanien (op.cit., 81-88).
11. For Johannes V. Jensen fremstod spanierne som romanske og fremmede for den gotiske livsholdning og dødsangst (Cf. Bo Hakon Jørgensen, *Maskinen, det heroiske og det gotiske – om Johs. V. Jensen, Sophus Claussen og århundredskiftet* (Odense 1977), 25-26).
12. Samme grusomhed fremhæves af Madrids politichef i en samtale med KR, som dog bestrider karakteristikken – på samme måde som SR vil bestride at soldyrkelsen skulle være karakteristisk for andalusierne. Forklaringen på denne dobbelte modstrid mellem MAN og hans ribbjergske efterfølgere kan være at hans beskrivelse reflekterer en tid hvor vilkårene var præcist så barske som senere fascisternes ønskede sig dem, og hvor de humane og skyggefulde alternativer som KR og SR anviser, var mere utilgængelige for almindelige spaniere.

13. I sin bog taler også Lars Handesten om rejsens tydeliggørelse af TKs virkelighedsproblem og om storhedsvanviddet i den citerede strofe. Men den logiske overgang mellem jegets drøm om storhed og dets faktiske oplevelse af storhedsvanviddet, tydeliggør han ikke (op.cit., 101-02).
14. Momenter af TKs identitetskrise og ambivalens som rejsende i Spanien er senest behandlet af Bent Haugaard Jeppesen (i artiklen »TK – hans kavalerkomedie i Spanien«, først trykt i *Dansk Udsyn*, 70,2 (1990) og senere genoptrykt som et kapitel i bogen *Orfeus i underklassen. TKs proletardæmoni* [Århus 1990]) og Lars Handesten (op.cit., 99-110). Mens sidstnævnte for det meste deler min interesse for den almene kunstneriske og eksistentielle problematik i *En kavaler i Spanien*, lægger Haugaard Jeppesen særlig vægt på bogens kønslige og religiøse tvetydigheder. Nogen basal uenighed mellem de tre fremstillinger har jeg ikke kunnet spore, hvorimod de på analyseniveau afviger betragteligt fra hinanden. – Om rejsen forstår man f.eks. af Handestens tydning at den forstærker TKs oplevelse af virkeligheden som flygtig, men at en aldrig så forstærket virkelighedsoplevelse fortøner sig i det uvirkelige hvis ikke den kan fastholdes. Og det kan flygtighed ud over en vis grænse ikke med mindre den indfældes i kunstens formsprog (som vi også ved det fra Klaus Rifbjerg). Sker det, bliver vi imidlertid vidne til virkelighedsflugt af en anden art idet kunsten fundamentalt er et skønt bedrag – som kun yderligere rejser i virkeligheden kan overvinde. I sandhed en skrue uden ende. – I min læsning forekommer forholdet mellem kunsten og rejsen/virkeligheden hos TK mindre symbiotisk og mere produktivt. Mens skruen uden ende er perspektivløs, har billedet af digteren i Aporia det erkendelsesperspektiv at hans værk her »indecisively oscillates between its own tendency to allegorical closure and its own ever increasing awareness of its metaphorical status« (Paul A. Bové, »Variations on Authority. Some Deconstructive Transformations of the New Criticism« i *The Yale Critics. Deconstruction in America*, udg. af J. Arac et.al. [Minneapolis 1983], 10). Med en lidt fri benyttelse af Paul de Man kan man udlægge Bovés ord derhen at teksten er fanget i en svingdør; som den bliver mere og mere rundtosset, bliver den mindre og mindre tosset.
15. En tankevækkende kontrast til samtlige disse skildringer møder man i Karl Larsens bog *Modet og den blanke Klinge. En spansk Parafrase* (1898). Det er i bogens sidste kapitel at fortælleren er til tyrefægtning, og det er kapitlets sidste ord der er blevet til dens titel. Pointen er tydelig og har bud til både HCA, MAN og TK, men afviger samtidig markant fra deres holdninger. Hvor realismen hos Karl Larsen således hverken står tilbage for HCAs eller MANs, udtrykkes den med en åbenlys væmmelse over dyrplageriet, som HCA undertrykker, og med en kulturkritisk distance til »det blotte, bare, genstandsløse Mod« og »den lynende, den blanke Klinge«, m.a.o. til »dette Spanien med sin fordums Vælde og sine Helte« som efterhånden er »blevet kun prangende Ruiner i et gribende Forfald og glimrende Fantasier« (94), som er uden MANs dialektiske overbærenhed. Deraf følger at det ikke, som hos TK, er æstetikken eller ekspressionismen, men den umiddelbare sansning der giver Larsen en dårlig smag i munden. Derimod følger det ikke at han så har sit på det tørre og abstrakte; trods sin afsmag mærker også han sin identitet for-

svinde i massernes psykose og mandschauvinisme (78, 85) – før hans samlede kritiske overblik indfinder sig. Hermed er så også antydnet hvorfor hans beskrivelse er af rent komparativ interesse. Hvad der udmærker Larsens skildring som sammenligningsgrundlag for andres kunstneriske særpræg, er dens egen mangel på samme.

16. Michael Kowalewski citerer Arnold Rampersad for faren ved at blive »a car window sociologist, a car window psychologist, and a car window writer« (Michael Kowalewski (udg.), *Temperamental Journeys. Essays on the Modern Literature of Travel* [Athens, GA, og London 1992], 11). Måske det kunstneriske udbytte af netop denne rejseforms *forlis* i Rifbjergs tilfælde kan siges at bekræfte advarslen!
17. Torben Brostrøm, *Klaus Rifbjerg. En digter i tiden II* (1991), 52-54. Min gennemgang har i øvrigt flere træk fælles med Brostrøms kapitel om bogen.
18. Bogen har 15 kapitler, som Torben Brostrøm bemærker (op.cit., 51).
19. Lars Handesten betoner hvordan Rifbjergs sobre beskrivelse af sine oplevelser beskytter dem mod uansvarlig æsteticisme til den ene side og overansvarlig politisk dokumentarisme til den anden (op.cit., 141).
20. Citeret fra Gerald Marzorati, »Salman Rushdie. Fiction's Embattled Infidel«, *New York Times Magazine*, January 29, 1989, 100.